

ՏԱՍՆԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՄՇԿԿ

Տարեկան ցինը 10 բար, կես տարվանը 6 բար:
 Առանձին տոմարները 5 կոպեկով:
 Թիֆլիսում գրվում են միմյանց անդադրություն մեջ:
 Կատարարացրացիք սխալում են սղակի:
 Тифлис. Редакция «Мшак»

Կատարարացրացիք սղակի 10—2 մամ
 (Երեք կիսակի կամ տոն օրերից):
 Կատարարացրացիք ընդունում է ամեն ինչով:
 Կատարարացրացիք մտանք զմարում են
 խրատանքիս թախի 2 կոպեկ:

ԲՈՎԱՆԳԱՎՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ: Մի կարևոր առաջարկությունը Արթուրի մի նոր հրատարակչին, Նամակ Երևան: Ներքին լուրեր: ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ: Թիֆլիս: Ֆրանսիա: Իտալիա: ՀԵՌԱՎԻՆԵՐ: — ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ: — ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ: Թիֆլիսի Հայաստան:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ

ՄԻ ԿԱՐԵՆՈՐ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆ

Յառաջի իրողություն է, ի հարկէ, որ Կ. Պոլսի ազգային ժողովը մերժել է Կիւրթիէի առաջարկությունը փարիզում մի ֆրանսիական օրգան հիմնելու մասին մեր ազգային շահերին ծառայելու նպատակով: Ի նկատի ունենալով այն մեծ զերը, որ խաղում է եւրոպական մամուլը քաղաքական ասպարիզում, շատ պարզ է, թէ որ աստիճան մեծ նշանակություն կունենար մի այդպիսի թերթի հայոց հարցի համար ներկայ ժամանակամիջոցում, առաւել ևս հրատարակված մի այդպիսի հմուտ և գիտնական մարդու խմբագրությունը, ինչպէս, անկասկած, յիշեալ ֆրանսիացի հրատարակչուհուն է: Հայոց հարցը իր լուծման շրջանի մէջն է և իսկ այդ պատճառով, կարծում եմ, որ թէ թող որ ուսուց հայերը և թէ Կ. Պոլսի հայոց ազգայնականները, — որը արդէն չէ կարող չը հասկացած լինել իր տխուր սխալմունքը, — մեծ համակրություններ կըն-

դունեն Մշակի առաջարկությունը՝ նորից խնդրել Կիւրթիէին հիմնել իր մասնաձեռն թերթը: Այդ կարելի բան է, բայց դրա համար ժամանակ է հարկաւոր, որ այդպիսի մի նոր լրագիր կարողանար իր ատրոմոնթիւմով ցանկալի ազդեցություն ունենալ հայոց հարցի վրա, իսկ այս վերջինը սպասելու ժամանակ չունէ և հասնողիցս ցած է եւրոպայի գիւղամտախիտ հօրիզոնում, իբրև օրուայ հարց: Եւրոպայի Բիւսարիէի կարծիքով, այդ հարցի վճռելը տարածում է, իսկ Կիւրթիէին, ինչպէս յայտնի է անդրիական պարլամենտում նրա ատասանած խօսքերից, համարում է հայոց հարցը ամենազլխաւորը այն հարցերի շարքում, որոնցով հարկաւոր է զբաղվել ֆրանսիացուհուն: Յայտնի է նոյնպէս, որ Կ. Պոլսի ուսուց գեւսանք, պ. Կոպիկով առաջարկել է Բ. Կրան մի նոր ծրագիր Հայաստանի ընթացիկներին: Չը դիտելով վերջինի միտքը, բայց բողոքովին ճիշտ է այն, որ հայոց հարցի վերաբերությունով եւրոպայի գիւղամտախիտ շրջաններում կազմված են երկու իրար ընդդէմ կուսակցություններ. մէկը Կիւրթիէինը — յօգուտ այդ հարցի, իսկ միւսը Բիւսարիէինը — Ֆեաս: Այլ տերություններին հայացքները դէպի այդ հարցը մեզ յայտնի չեն: — Իսկ ունենք շատ այնպիսի փաստեր անցեալ ժամանակներից, որ կարող ենք ապահով համարել դոնէ ֆրանսիայի և Իտալիայի համակրությունները դէպի հայոց ազգի բարեկեանները վեր-

ձար: Կար ժամանակ, որ այդ պատկերները ևս եղած էին զօհեր զարհուրելի բարբարոսությունների, իսկ հիմայ ազատված հասարակական ճշունքներից, վայելում են օրինաւոր հանրապետական և սահմանադրական կեանք: Արեւմտ գիւղար չէ նախագուշակել որ հայոց հարցի բարեկեանները եւրոպայում անհամեմատ աւելի շատ են, քան թէ թշնամիները. բայց հարկաւոր է նկատել, որ զլխաւոր թշնամին — իշխան Բիւսարիէ շատ փանդաւոր է, իսկ այդ պատճառով հայոց հարցին նպաստող ֆրանսիացիները, իրանց զուգարման մէջ, աւելի զօրեղ պիտի հանդիսանան, որ կարողանան յաղթել այդպիսի մեծ և զօրեղ թշնամուն, ինչպէս Բիւսարիէն է, իսկ ամենագորեղ ոյմը եւրոպայի պատկերներում հասարակական կարծիքն է: Այդ կարծիքը կարող է լարվել դէպի հայոց հարցը լրագրական ներգործութեամբ, Անգլիայի և ֆրանսիայի թերթերի միջոցով: Times լրագիրը, յայտնի է, թէ ինչ մեծ հեղինակություն ունի համարեա ամբողջ Եւրոպայում աշխարհում: Այդ լրագրի ծառայությունը հայոց հարցին ներկայ միջոցում կարող է անգին հեռանալքներ ունենալ, նոյնը կարող է կատարել և ֆրանսիացի զլխաւոր լրագիրներից մէկը: Այդպիսի լրագրական օրգանների ազդեցութեան տակ հասարակական կարծիքը ամբողջ եւրոպայում յօգուտ հայոց հարցի կարող է լարվել մինչև այն աստիճան, որ

հայոց խնդիրը կամփոփէ իր մէջ արեւելեան խնդրի բուն էությունը: Ահա այդ նպատակով, իբրև հայերից մէկը, բարեյական պարաք եմ համարում հրատարակել հասարակութեան ուշադրությունը դէպի հեռեկայ առաջարկությունը, արդեօք կարելի չէր լինի հիմնել առանձին հայոց բաժիններ յիշեալ լրագիրների մէջ հայոց խնդիրը պարզելու, նորա լուծման նպատակու և նրան այն նշանակությունը տալու համար, որին նա արժանի է, բայց որից դեռ ևս դուրի է, համարվելով երկրորդական հարցերի շարքում: Այդ միջոցով կարող ենք ունենալ շատ Բրայաններ և Կիւրթիէներ, որոնք թէ պարլամենտներում, թէ այլ հասարակական ասպարեզներում կը անն հայոց հարցին նորան արժանաւոր նը շանակությունը, և Թիֆլիսի գաղանարար ինտանկանները կը մնան առանց հասնելու իրանց բարբարոսական նպատակներին: Շատ կարելի է, որ պատճառներ լինեն այս առաջարկությունը հերքելու. այդ դէպքում ցանկալի կը լինէր խմնալ այդ պատճառները, իսկ եթէ արդեւոյ հանդամանքներ չը կան, չենք կարող ամբողջ սրտից չը ցանկալ որ շուտով հիմնվեն հայոց բաժինները յիշեալ լրագիրների մէջ: Թէ ինչ միջոցներով հարկաւոր է հասնել այդ կարևոր և օգտակար նպատակին — այդ թող որոշէ մեր մամուլը:

Միքայէլ Սալաթիւեանց

ԹԻՒՐԿԱՅ-ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Ա. ՄԱՍԻ ԵԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

10.

Հայոց Ձոր և Ոստան

Հայոց Ձոր, Ոստան կամ Կեալաշ՝ առաջինը 4 ժամ, երկրորդը 6 ժամ հեռաւորութիւն ունի Վանիցը: Հիւսիսային կողմից սահմանակից է Վանին, արևմուտքից եղբարձ է ծովով. հարաւային կողմից պարսպի պէս բարձրանում են Արտաս լեռները: Հայոց Ձորը մի հովիտ է, որի միջից անցնում է խօշարայ կամ Անգրայ գետը և Շամիրամայ առու: Ոստան կամ Կեալաշ, հին Ռըշտունիք, մասամբ դաշտային զիւրք ունի, զարդարված պտղատու և անպտուղ ծառերով. օդը բարեխառն է, գաւառագլուխն է Նորգեղիսիան: Ազգային հին յիշատակներով լի է այս գաւառը: Կիւրթը դեռ կրում են իրանց հին անունները, ինչպէս Հայք, Հայկաչէն: Սա է Հայկայ ճակատամարտի ձորը: Այստեղ են Արքաճամ խոտովառնողի գերեզմանն ու վանքը, վարդապարկի գերեզմ ու գերեզմանը. Ոստանայ մէջն է Եղիշէի անշուք գերեզմանը. Կաղիլի և Գուրգենայ բերդի ակերակիները Ոստանայ ծովափին են, ուր քաղիւր մրա խոշոր տառերով դեռ կը կարդացվին նրանց անունները: Գեռ ևս չէն մնում է Նարեկայ վանքը Նարեկ գիւղի մօտ, Արտաս լեռան ստորոտում: Նարեկայ գէնուղէմ Աղթամար կըղզու մրա շինված է համանուն վանքը, ուր նըստում է հայոց երրորդ կաթողիկոսը: Վանքի շինվածքը մի հրաշալի ճարտարագիտութիւն է, որ շատերը Տրդատ ճարտարագիտի գործն են համարում:

Հայոց թիւ	18,830
Քրդեր	3,370
Վարժարաններ	11
Աշակերտներ	566
Վանքեր	14
Եկեղեցիներ	32

Վանքերից հեռու գտնված գիւղերի բնակիչները լաւ հայեր են: Կիւրթի մէջ Կ. Պոլսոյ Երկրագործական ընկ. մի՞ ուսումնարան է բացած:

Խիզան, Կեցան, Կեառգեառ և Կարճկան

Այս չորս միացեալ լեռնամիջեայ գաւառների գաւառագլուխն է Եփեսոսի և նրա կից Օղմանց գիւղերը: Կարճկանց ծովափնայ է, դիրքը լեռնային, անառիկ և առաջին աստիճանի ամուր: Պատասպարված է բարձր և կարծր ժայռերով, խոր և պտուտակաւոր ձորերով և կիրճերով, աւելացնենք այս լարիւրիսթոնի մրա և խիտ անառները, որոնք վարագոյրի պէս ծածկում են նրա բնական մարտկոցները, կը դառնայ մի անհարկու և աննուաճելի զիւրք պաշտպանողների համար: Սրա ամրութիւնները գերազանցում են Ջուլամերիկին:

Անտառները վայրի կենդանիներով լի է, մանաւանդ վայրենի խոզեր, որոնց բազմաթիւ երամակները վխտում են ամեն կողմ: Բնակիչները, ոչ հայեր և ոչ քրդեր, չեն ուտում խոզի միս, դրա համար և բազմապատկվել է դրանց թիւ: Մի ապխտագործ կարող է հարիւր հազարներ զիւղել համարեա այդ պատրաստի դրամագլխից:

Կարճկանից է մատակարարվում Վանայ թէ շինութեան և թէ վառելու փայտն ու անտառները: Նրա ծովափնայք սքանչելի են տեսարաններով. դժուար թէ աշխարհի որ և է մասը կարողանայ մրցել նրանց վայրենի և աննկուն գեղեցկութեան հետ: Բնակիչները ամրակազմ և առողջ

են Վարուցանի հողերը թէև քիչ, բայց շատ արդիւնաւոր են: Սրա լեռների շղթան Տորոսի շարունակութիւնն է, որոնք հանքերով հարուստ են: Գտնվում է արծաթ, կոպր, պղինձ, երկաթ, և դեռ ով գիտէ ուրիշ ինչ հանքեր, որոնցիտե երկիրը անծանօթ է և քննված չէ: Ընծակ գիւղի և ս. Գակոյր վանքի մէջ եղած տարածութեան վրա երկաթի հանքի հին բովանդիկայ: Կապարեայ հանքերից ծածուկ օգուտ են քաղում Վանայ մի քանի գարրիները: Կեցանը ջաղացարարի անուանի հանք ունի, որի քարերը մինչև քսան տարի կը գիւնանան: Այս գաւառները անսպառ հարստութիւն են պարունակում իրանց ծոցում, մանաւանդ Կարճկան, որ իր անգուգական տեսարաններով, առատ բուսականութեամբ Հայաստանի Հէլլեոսիան է: Այդ ահարկու և ինքնապաշտպան տարերին պակասում է մի Վիլհելմ-թէլ նոր և անկախ Հեղեփտա հիւնելու համար: Կարճկան շատ նաւահանգիստներ ունի. զլխաւորներն են՝ Սորը և Խնձորիս գիւղերը: Իսկ Գաղվանը ամենամեծ նաւահանգիստն է Բաղիւշոյ և Մշոյ առետրական յարաբերութեանց Վանայ հետ: <tr><td>Կիւրթերի թիւ</td><td>113</td></tr> <tr><td>Հայոց թիւ</td><td>22,713</td></tr> <tr><td>Քրդեր</td><td>4,668</td></tr> <tr><td>Վանքեր</td><td>11</td></tr> <tr><td>Եկեղեցիներ</td><td>70</td></tr> <tr><td>Ուսումնարաններ</td><td>3</td></tr> <tr><td>Աշակերտներ</td><td>246</td></tr>	Կիւրթերի թիւ	113	Հայոց թիւ	22,713	Քրդեր	4,668	Վանքեր	11	Եկեղեցիներ	70	Ուսումնարաններ	3	Աշակերտներ	246
Կիւրթերի թիւ	113													
Հայոց թիւ	22,713													
Քրդեր	4,668													
Վանքեր	11													
Եկեղեցիներ	70													
Ուսումնարաններ	3													
Աշակերտներ	246													

Խիզանեան անուն ընկերութիւնը, Եղեգիս գիւղի մէջ մի ուսումնարան է բացել: «Միացեալ ընկերութիւնը» երկու ուսումնարան ունի, մին Կարճկանից և միւսը Կաղվանայ մէջ:

պարճով 30 ժամ, ծովով 7 1/2 Բաղիւշոյ: Մշոյ, Բուլանիսայ, Չխուրայ և Արճիկի մէջն է, գաւառագլուխն է Կիւրթի գիւղը: Մի մասը լեռնային է, իսկ ծովափնայք հարկն ունի: Օդը բառեխառն է, երկիրը ջրայի, հողը արդիւնաւոր: Ունի նաւահանգիստ: Վաղարջ հին ժամանակում ծագկած էր: Արարացոյ տիրապետութեան օրերից գեղեցիկ շինվածքների տեսակներ են մնացել, քարափոր աներ, գմբէթներ, եկեղեցիներ, սե, կարմիր քարերից շինած: Այս տեսակ քարերի չերտեր տարածվում են մինչև Բաղիւշ, Մշոյ դաշտ, Բուլանիսայ և Մանազկերտ, որոնք շինվածքի համար դիւրատաշ և յարմար են: Յիշեալ գաւառների վանքերը, եկեղեցիք բոլորն այդ քարերիցն են շինված: Ազգեստանք պողատու և լաւ մշակված են, մանաւանդ Խարապաշհարին: Ախլաթի, Մշոյ, Չախուրայ և Բաղիւշոյ մէջ մի ընդարձակ սարադաշտ կայ, որին տեղացիք Ռասվայ են անուանում: Այնտեղ հոկտեմբերից մինչև մայիսի վերջերք անհալ մնում է ձիւնը, Կրա մրկալից ճանապարհը շատ վտանգաւոր է անցու գարձ անողների համար: Չմեռները այդ անցքից դահուկով են անցնում լծված մարդիքներով: Ռասվայի հիւսիսային կողմ բարձրանում է մի սուլուլիկ սար ծածկված մայառներով, դա անուանվում է Գրգուռ, կից սրան ցցված է Ներքով լեռը, որ իր փոքրիկ շղթան ձգում է մինչև Մշոյ դաշտը: Ներքով Քրգուռից բարձր է և իր գլուխը ցոյց է աւելի բոլոր ծովափնայ գաւառներին: Այս երկու սարերը ևս մարտն հրաբուխներ են, որոնց, ինչպէս Հայաստանի բոլոր հրաբուխների մասին, պատմութիւնը ոչինչ չէ յիշում: Ախլաթ գաւառի մէջն է Նաղիկայ լիճը մի կղզիակով, որի ջուրը քաղցր և ձկնաբեր համեղ են: <tr><td>Կիւրթերի թիւ</td><td>88</td></tr> <tr><td>Հայոց թիւ</td><td>9,864</td></tr> <tr><td>Քրդեր</td><td>1,100</td></tr> <tr><td>Քրդեր Հայաստանի ցեղի մի մաս</td><td>900</td></tr>	Կիւրթերի թիւ	88	Հայոց թիւ	9,864	Քրդեր	1,100	Քրդեր Հայաստանի ցեղի մի մաս	900
Կիւրթերի թիւ	88							
Հայոց թիւ	9,864							
Քրդեր	1,100							
Քրդեր Հայաստանի ցեղի մի մաս	900							

ՈՐԹԵՐԻ ՄԻ ՆՈՐ ՀԻՒԱՆՎՈՒԹԻՒՆ

Այս վերնագրով մի յօդուած ինձ պատահել էր, գեռ անցեալ տարի, Ֆրանսիական Journal des cultivateurs օրագրուած, բայց մինչև այժմ այդ մասին, կարծեմ, ոչ մի տեղեկութիւն չը հաղորդուեալ մեր պարբերական թերթերի մէջ: Այժմ որ հասարակութեան ուշադրութիւնը լարված է Ռուսաստանումն էլ, խրիմուած, յայտնված Ֆիլոսոֆերայով, որը, ինչպէս երևում է գիւղատեսուս պ. խօջայեկի «Кавказъ» լրագրին յայտնած տեղեկութիւնից՝ արդէն Սուխուმი մօտերքումն էլ է յայտնվել, աւելորդ չեմ համարում խաղողի այդ նոր հիւանդութեան համար համառօտ տեղեկութիւն հաղորդել «Մշակի» ընթերցողներին՝ յիշեալ յօդուածից քաղելով:

Այդ հիւանդութիւնը պատճառովում է մի տեսակ սունկից, որը խիստ վնասակար է որթերի մի քանի յայտնի տեսակների համար, մանաւանդ եւրօպական տեսակների midew american ոչ այլ ինչ է՝ եթէ ոչ մի սունկ: Գա է peronospora viticola, միւնտյն ընտանիքից, որից է peronospora infestans, որը երկար տարիներով այնքան վնաս հասցրեց գետնանմուտներն: Նա միշտ ծուռնդ է առնում որթի տերեւների ներքեի երեսի վերա, կամ իրեն արտայայտում է երբեմն կանոնաւոր, երբեմն անկանոն սպիտակ թափանցիկ բծերով: 1880 թուականի յուլիսի 25-ից նա նկատվել է jacquez տեսակի որթերի տերեւների տակ, նա երեւացել է ներքեի շրջակայքում ամերիկական տունկերի վրա: Նախընթաց դարում նորան նկատել էին Բուրգօնիայում, Ֆրանսիայի հարավային սահմանում: Ամերիկական տունկերի վրա նա աւելի կանոնաւոր ձևով է լինում, իսկ Ֆրանսիականների վերա շատ ցրված է լինում և տերեւի ներքեի երեսը ծածկում է սնկանոս գծազրութիւններով: Թէ այսպէս և թէ այնպէս նորա

ներգործութիւնը միւնտյն է. տերեւը ըստ սուլմ է չորանալ, վայր է ընկնում և որթը լիւր խաղողի ողկոյզներով մնում է համարեալ մերի, յառաջ քան թէ ողկոյզները կարող լինէին կատարելապէս հասունանալ: Խոշորացուցական հետազոտութիւններով ապացուցվել է որ ամերիկական և Ֆրանսիական տունկերի midew-ը կատարեալ միւնտյն են: Այդ սունկը մօտ ժամանակներում է Ֆրանսիա բերած, թէ վաղուց նա եղել է, այդ գեռ մի հարց է, որին յիշեալ օրագիրը դժուարանում է պատասխանել: Ինչ վերաբերում է նորա դէմ գործադրելի միջոցներին, ոչ կիրը, ոչ ծծումբը, ոչ մոնիւրները չեն կարողանում հիւանդութիւնը վերջացնել, միայն պղնձային ծծմբաթթու աղն (sulfate de cuivre) է բուսականին աջող արգասիք ցոյց տուել:

Ա. Մ.

ՆԱՄԱԿ ԾՈՒՇՈՒՑ

Մայիսի 30

1879 թուականի վերջերից մեր հասարակութիւնը չորս անգամ դիմել է Գանձակի նահանգապետին խնդրելով թոյլ տալու Շուշում հասարակական դրողարան բանալ, բայց այդ խնդրերը անկատար մնաց. վերջը տեղւոյ քաղաքային դպրոցի ուսուցիչ պ. Չեղզինդզեան, ինքը անձամբ գնալով Գանձակ, նահանգապետից թոյլ տալու է ստացել մասնաւոր դրողարան բանալու, որը արդէն բացված է ու բաւական հարուստ է թէ հայերէն, թէ ռուսերէն ընտիր գրքերով և թէ դրաստն ու մի քանի նուիրատու անձանց անունով ստացվող պարբերական հրատարակութիւններով: Բայց չը նայելով որ մեր բաժանորդները մեծ ռարիտութեամբ էին վճարում տարեկան բաժանորդագրութեան տասն ռուբլին, այնու ամենայնիւ սոցա մեծ մասը դեռ դրողարանի մուտքը չեն ճանաչում ու դրա վրա նայում են միայն հրատարակի վերի ծայրիցը: Գրողարանը ստանում է հետեւեալ լրագրերը ու ամսագրերը՝ «Մշակ», «Մեղու», «Մասիս», «Փորձ», «Արարտ», «Փարս» Հայաստանի», «Кавказъ», «Голосъ», «Порядокъ», «Новости»,

«Русский Курьеръ», «Фаланга», «Слово», «Отечественные Записки», «Вѣстникъ Европы», «Природа и Охота», «Живописное Обозрѣніе», «Свѣтъ и Тѣни», «Юридическое Обозрѣніе», «Le Temps» և երեք վրաց հրատարակութիւնների:

Միջառէլ Տէր-Խաչատրեանց

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Մեր բաժանորդներից մէկը, բնակվելով պօլիցիական 6-րդ բաժնի մէջ Տամօծենայա փողոցի վրա, որ սուրբ Սարգիս եկեղեցուց էլ բաւական հեռու է, պատուիրել էր «Մշակի» ցրվողին իր համարները թողնել սուրբ Սարգիս եկեղեցու լուսարարի մօտ: Կծոնարարայի նախանգամ երևելի Մամրե վարդապետը, որ նոյն եկեղեցու գաւթումն է ապրում այժմ, պատուիրել է լուսարարին ոչ թէ միայն չընդունել մեր բաժանորդի համարը, այլ և չը թողնել, որ «Մշակ» ներս տանեն եկեղեցու գաւթը: Այդ կարգադրութիւնը արված է «Մշակի» մէջ Մամրե վարդապետի մասին յօդուածների տպվուց ցետոյ, Այս փաստից մեր ընթերցողները կարող են գաղափար կազմել Մամրե վարդապետի մասին:

ԾՈՒՇՈՒՑ մեզ գրում են: «Հողեր դպրանոցի դրութիւնը շատ վատ է. երկպառակութիւնները կատարելապէս տիրած են կարապետ վարդապետի անհոգութեան, իսկ գուցէ դադանի չար նըպատակների պատճառով: Գպրանոցի տեսուչ Ս. Մանդիկեան, որ այս տարի հողեր դպրանոցում մեծ աշխատութիւն ցոյց տուեց, դժբաղդարար թիֆլիս է գտնում: Գպրանոցի այժմեան անմիջեպար վիճակը յոյս չէ տալիս մեզ որ այդ փորձառու տեսուչը մեզ մօտ մնայ:»

ԾՈՒՇՈՒՑ մեզ հաղորդում են: «Նշանաւոր հարուստ կրթութիւնները մտադիր են ընկերութեամբ Շուշու ժայռի ստորոտից մինչև Գանձակ երկաթուղու գիծ քանդել: Այդ լինելով քաղաքը ուղարկեցած է և անչափ մեծ յոյս ունի որ այդ գեղեցիկ դիտարութիւնը իրագործվի:»

Կան փորած: Այս քարերը անուանվում են օձաքարեր, որի վրա զանազան առասպելներ են պատմում: Նոյն ժայռերի մի ծերպի մէջ, երկու քարի արանքում, 4—5 թիղ երկաթուղեկամար և ձիթ ժառի հատուկեամբ ձողտների նման կենդանիներ կան իրար փաթաթված, սև և սպիտակ գոյներ օղակ օղակ պատում են կենդանու մարմինը: Շատ աշխատեցայ այս կենդանիներից մինը դուրս հանել, բայց անկարելի եղաւ: Տեղայից դրանց օձ են անուանում և պատմում են որ ամառ ձմեռ այդ քարի արանքից դուրս չեն գալիս:

Այսպէս հիւսիսային արևմտեան կողմը երկու վերստ հեռաւորութեամբ երևում է մի սպիտակ բլրակ—գա իրիշատի բերդի աւերակներն են: Շիւնութեանը հիմունքը սպիտակ քարերից լինելով, բոլոր քաղաքի յատակագիծը յայտնի որոշ երևում է միջափողոցների, հրապարակների, մինչև անգամ տան բակ և սենեակների: Գողջները ուղիղ և միջափ ձևած են, քաղաքը բաժանված է բազմաթիւ թաղերի: Ամեն մի թաղում մի քանի մեծ փողոցներ կան, որոնք զուգահեռաբար թաղի մի ծայրից միւսն են անցնում: Միջափողոցները երկու կողմից օղիղ լայնաձև կարում են մեծ փողոցները: Նրանց միմեանց մէջ ունեցած լոյսուծութիւնը և երկայնութիւնը միջափ են նոյնպէս և մեծ փողոցներին և թաղերին: Թիւրքերի կասկածը և հեռաքրքրութիւնը չը գրգռելու համար, եւ իրփնապահին գնացել այդ աւերակները տեսնելու, կէս ժամ միայն լոյս ունենալով ինձ հետ, ուստի հազիւ կարողացայ մի թաղի փողոցների և միջոցների լայնութիւնը չափել և միւս թաղի հետ համեմատել: Գլխաւոր փողոցները 25 ֆուտ լայնութիւն ունին, միջափողոցները 16, միջափողոցների միմեանց մէջ ունեցած զուգահեռական տարածութեան երկայնութիւնը 140 ֆուտ է, լայնութիւնը 115: Հայկական աւերակների մէջ անուշին անգամ էլ տեսնում ես մի այսպիսի կանոնաւոր յատակագիծ ունեցող բերդաքաղաք, որի

Իրիփից պ. Միրտիչ Զաքարեանց խնդրում է մեզ յայտնել որ նա ձեռնարկել է թարգմանել Լեզուէ Ֆրանսիացի յայտնի հեղինակի գործը «Մանկանց դաստիարակութեան վրա» (О воспитаніи дѣтей) որ բաղկացած է երկու հատորներից: «Дѣтство» և «Юношество»: Առաջի թարգմանութիւնը պարունը արդէն վերջացրել է և շուտով կը սկսի երկրորդի թարգմանութիւնը:

Իզգիւրից մեզ գրում են որ այստեղ կազմվել է թատրոնակերպների մի խումբ, որ մտադիր է ներկայացումներ տալ բարեգործական նպատակով:

Այն ժամանակից երբ սկսել է տպվել «Մշակի» մէջ Գրիգոր Արծրունու ուսուցչին բրոշյուրի մասին յայտարարութիւնը, ամեն կողմից սկսեցին պահանջել այդ բրոշյուրը: Այժմ խմբագրութեան մէջ շատ չէ մնացել այդ գրքոյից, բայց դարձեալ առնել ցանկացողներ շատ կան, որոնք դիմում են մեզ նամակով: Այդ բրոշյուրը «Экономическое положеніе армянъ въ Турціи» տպվել է Մոսկվայում հեղինակի հաշով և այնտեղ ու Ս. Պետերբուրգում ուսանողների ձեռքով ծախվում էր յօդուած չբաւոր ուսանողների շեռաքրքիր է իմանալ ում ձեռքումն է այդ բրոշյուրը, արդեօք ամբողջութեամբ ծախվել է, թէ դարձեալ կայ: Եթէ դա յօդուած ուսանողների էր ծախվում, ինչքան դոյացաւ գումար եւ այժմ շատ ցանկացողներ կան գնելու այդ բրոշյուրը, ուրեմն լաւ կը լինէր որ ուսանողները յայտնէին թէ որտեղ է ծախվում և ում կարելի է գնել առնելու: Համար: Իսկ այն օրինակները, որոնք ծախվում էին «Մշակի» խմբագրութեան մէջ, դրանք յօդուած ուսանողների չէին ծախվում, այլ ուղարկվեցան մեզ փոխարէն այն 100 ռուբլ գումարով, որ մենք ծախսեցինք բրոշյուրի տպագրութեան համար:

«Кавказъ» լրագրին գրում են որ Սուխուმი շրջակայքում արդէն յայտնվել է խաղողի որթերի թշնամի ֆիլոսիտրա սունկը: Ուսումնական երկրագործ պ. խօջայեան արդէն հետազօտել է այդ տեղերը և ստուգում է ֆիլոսիտրայի երևալը:

Համար մեր պատմութեան մէջ ոչինչ չէ մշատակված:

Գիւղերի թիւ	152
Հայերի թիւ	26,897
Թիւրքեր	2904
Քիւրդեր (հայտարանցոց աշխրակի մի մաս)	4000
Սոքա բնակվում են Ալատաղում	4
Վանքեր	4
Որոց մէջ նշանաւոր է Մեծփայ վանքը	24
Եկեղեցիներ	3
Վարժարան	111
Աշակերտներ	1500

Կարող է 1500 տուն գաղթական ընդունել:

ՅԱՒԵԼՈՒՄ

15.

Բ ու Լ ա ն ը ի և Մ ա ն ա ղ կ եր ա

Վանայ ծովի արևմտեան գաւառաց ուղղութեամբ, այսինքն Ալաշխուտ, Արձկեւ և Արձկն արևմտեան կողմը կը տարածվի վերին և ներքին Բուլանընիսի և Մանաղկերտ: Այս երեք գաւառները միմեան զիրք ունեն. հարաւն նրանց սահմանում է Մշոյ գիշար, արևմուտքն ինուս, հիւսիսն Աշակերտ: Այս սահմանները լեռանց գոտիներով բաժանվում են: Բուլանընիսի և Սոքա անջրպետող սարերը աղի լեռներ են, որոնու անջրպետող սարերը աղի լեռներ են, որոնու սեղից առատութեամբ կարմիր և սպիտակ աղ կը հանվի, և աղի աղբիւրներ կը հոսեն: Բուլանընիսի հարաւայտարանում այս գաւառաց, մանաւանդ Բուլանընիսի հողի նման արգաստարի և լաւ մշակված հողեր չը կան, բայց առած Մանաղկերտն գէպի Արձէշ տարածված ընդարձակ դաշտը, որ քաղաքաւոր է և ամառի Գա Սիւսայ լաւային հեղեղատն է և անուանվում է Մանաղկերտի քաղաք:

Համանայի բլրերը բռնած են Մանաղկերտի լաւ

Վարժարան	2
Աշակերտ	81
Այս գաւառը կարող է 500 տուն գաղթական ընդունել:	

13.

Ա Ր Ը Կ Է

Արձկն (Արձկնից) Ալաշխուտ, Բուլանընիս, Մանաղկերտի և Արձէշի մէջ կրկին վանայ ծովու արևմտեան ափին, վան քաղաքի հանդէպ, վանից հեռի է ցամաքով 24 ժամ, իսկ ծովով 4 ժամ: Գաւառագրութիւն է Արձկն, դարձաւորված պրատու ծառատաններով: Առատ և վճիտ են սրաջրերը, դիրքը լեռնային է, միայն ժովափնեայքն են հարթ: Սրբիսան—Մասիս մշտաձիւն մեծ և գեղեցիկ լեռը կանգնած է Արձկնի գլխին, տարածելով իր թեքը Արձէշ, Բուլանընիս և Մանաղկերտի սահմանների վրա: Արձկնից բարձր Արձիսայ աջ թեքն տակ, սկաւառակած մի հովիտ կայ: Արձկն անուն, որ աւազան է մշտաբողիս ցրերի: Գա մի անսպառ արօտատեղի է: Օրը բարեխառն է, ցորեանն և խոտ առատ են:

Գիւղերի թիւ	98
Հայերի թիւ	15,615
Թիւրքեր	3675
Չեղքեղ	780
Քիւրք ցեղերից հասնանցիք և հայտարանցիք թախառում են այս գաւառում	

Վարժարաններ	4
Աշակերտներ	135
Վանք	3
Որոց մէջ նշանաւոր է Սրանիւղադորայ վանքը: Այս գաւառը իր ծոցում կարող է 800 բնտանիք գաղթական ընդունել:	

14.

Ա Ր Ը Է Ը

Արձէշ (Քաղաքաւոր) հեռու է վանէն ցամաքից 18 ժամ, ծովից 2 ժամ: Արձկնի, Մա

նաղկերտի, Աշակերտի և Բերկրուց մէջ կը նկատվէ շարաւորեւեւ մասերը ծովափնեայ են: Գաւառագրութիւն է Ականց, օղը բարեխառն է, ջուրն առատ, հողն առաջին կարգի պողպատ: Զորեանը, ձիւն, սչխար, արջարն անուանի են: Արձիւնում և Արձկնում ոստին արտեր ցանկու մի առանձին եղանակ ունին, որ շատ ապահով է երաշտութեան դէմ և արդիւնաբեր: Արքը վարելուց վերին, ցանկու ժամանակ, նրանք արօտով կրկին անգամ աղօտներով դնում են բոլոր արքը: արթի ետև տարիտակեալ մի խողովակ է հաստատված, որի միջոցով թափումը ցորենի հատիկները կը թափին կարգաւ միայն սկաւաների մէջ: Բնական է որ ակօսի երկու կողմի թմբերը միշտ կարող են խնամութիւն պահպանել և առատ մուռնոց տալ ցանքին: Այս տեսակ մշակված արքեր Տիր են կոչվում, որոնց ցորենի հատիկները պարարտ և խոշոր կը լինեն: Վարդապետի այդ եղանակը շատ հին պիտի լինի և բարեբաղդաբար հետզհետէ տարածվում է շրջակայ գաւառների մէջ:

1878 թուականին, երբ բոլոր վասպուրականի արտերը երաշտով ոչնչացան, արձէշից և արձկնից, շտորիւ իրանց ցանկու եղանակին, առատ հունձ ունեցան: 1879 և 1880 թ. երբ սուր չորս կողմ կտորած էր անում, յիշեալ երկու գաւառները շարունակ երեք տարի ցորենի ծախսեցին և հարստացան:

Երկու գետ ունի գաւառու, Օրօրան և Արձէշ: Չիլանայ ձորում կան ծծմբային ջրամուկներ, ուր նշմարվում է հին մարմարեայ աւազանների նշխարներ: Չիլանայ ձորում կան նաև պղնձի հանքեր:

Բոլոր գաւառին տիրում է ջրաղկաց լեռը (Ալատաղ) որ օտից գլուխ դարձաւորված է ծաղկալից պարարտ արօտով: Այս լեռան մէջ կան շատ քարայրներ և հնութեանց բեկորներ, և մի լայնարձակ ճանապարհի հետքեր: ունի պղնձի հանքեր: Առնին գիւղի և Ականից մէջ, ճանապարհի երկրորդ ժայռերի վրա, 5—6 կտոր բեռնադիր

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԹԻՒՐԻՒՄ

Արտաքին ժողովուրդի մեջ կարգում ենք հետևելու տեղեկությունները: Հետագայում հաղորդեց, որ մահուան պատժի դատապարտված սուլթանի փեսաները բաժանված են իրանց կանանցից: Այդ փաստից կարելի է կարծել, որ սուլթան Աբդուլ-Ազիզի սպանողները կամ մահուան պատժի կենթարկվեն, կամ կալանավորված կը լինեն իրանց ամբողջ կանանցի ընթացքում և կամ թե կաթարվեն: Արևի անգամները, երբ որ և է սուլթանի քոյրերի ամուսինները աքսորվածքի են դատապարտվել, նրանց չեն բաժանել իրանց ամուսիններից: Կրանից երևում է, որ դատապարտվածների փրկումը շատ վատ է: Կժուար է քննել Կ. Պոլսի դատարանի վճռի իրաւացիութիւնը: Կուչէ այդ վրձիւրը հիմնված է կատարելագույն հաստատ և ակնհայտ փաստերի վրա, բայց դատաստանական գործը արդարութեամբ բաւականութեամբ տարու և յանցանքը պատժելու համար չէ սկսված: Միահարգաւորաւ և նրա համախոհները դատաստանի ենթարկվեցան քաղաքական պատճառներով: Սուլթանի այժմեան խորհրդատուները և բարեկամները հաստատեցին են նրան, որ նա անկարող է հանգիստ մնալ իր գահի վրա, քանի որ կենդանի են Միահարգ և Մահմուդ-Պանայի փառանքների պէս մարդիկ և քանի որ նրանք միջոց ունեն պալատական դատարանի թիւններ կազմել: Չարագանց փաստակեր Միահարգ-փառաւ և չարագանց ագահ Մահմուդ-Պանայի-փառաւ փոխադարձութեամբ էին սուլթանի համար, որ չէր կամենում օգուտ քաղել նրանց ծառայութիւններից: Նրանք հեշտութեամբ կարող էին մի նոր յեղափոխութիւն անել և Աբդուլ-Համիդի համար նոր փոխանը պատրաստել, որին ենթարկվեցաւ հանդուցեալ սուլթանը: Կատարարական փաճնների կորուստը վաղուց վճռված էր

և նրանց պատիժը անպատճառ կը կատարվի: Թիւրքիայի քաղաքական կանանցից այդ գործիչները անպատճառ կանհետանան և այդ կորուստը հազիւ թէ մէկը ափսոսայ: Արդուլ-Ազիզի դատաստանական գործի վրա պէտք է այս իսկ տեսակետից նայել: Անճանականագէտ դատապարտված այդ պալատականները ոչ ոքի համար հետաքրքիր չեն: Նրանք չարագանց մեծ շարիք պատճառեցին Թիւրքիային, որ նշանաւոր ազգեցեալութիւն ունեցաւ Եւրոպայի քաղաքական կանանցի վրա 1876 թուից մինչև այդ մարդկերանց անկումը: Նրանց կորուստը մասամբ կը հանգստացնէ Եւրոպային: Վերջնականագէտ հանգստացած սուլթանը միջոց կունենայ զբաղվել իր երկրի գործերով և զուցէ իր խորհրդատուներից այնպիսի մի մարդ կընտրէ, որ ընդունակ կը լինի կարգի բերել Թիւրքիայի խառնված գործերը: Երբ Արևելքը հանգիստ է լինում, և Եւրոպական պետութիւններն էլ կարողանում են իրանց միջազգային գործերին աւելի ժամանակ նուիրել և պաշտպանել իրանց շահերը:

ՅԻՐԱՆՍՈՒՄ

Պատերազմական միմիտորը կարգադրեց, որ ամբողջների շինութիւններին ոչ ոք ներկայ չը գտնուի բացի աշխատողներից և Ֆրանսիական օժիցներին: Ստարները պէտք է առանձին թղթաուղիներ ստանան պատերազմական միմիտորից: «Հաւատարմութիւնը» ապել է հետևելու հաստատութիւնը: Տրիպոլիի թիւրքաց նորահասակները նազիֆ-փառաւ, հասնելով Տրիպոլի հենց առաջին օրից զբաղվեցաւ պատերազմական ոյժերի կազմակերպութեամբ: Նա զօրախոյզ է կատարում մինչև անգամ Ֆրանսիական հիւպատոսի տան առաջ: Պատերազմական այդ պատրաստութիւնները առիթ են տալիս հունիսի մէջ բնակվող ցեղերին ապստամբական ցոյցեր անել: Տրիպոլի օւղարկված թիւրքաց զօրքերը բազմաթիւ չեն, բայց արաբները լուր են տարածում, որ նրանց թիւը հասնում է 50,000: Այդ զօրքերը, ինչպէս հաւատացնում են

արաբները, պէտք է զբաւեն ոչ թէ միայն հունիսը, այլ և Ալժիրիան և այդ տեղերից պէտք է արտաքան Ֆրանսիացիներին: Նազիֆ-փառաւ բացի այդ կազմակերպում է անկանոն օգնական զօրքեր օւղարկելից: Նորբերու նա մեծ զօրախոյզ կատարեց, որին մասնակցեցին թիւրքաց կանոնաւոր և արաբներից կազմված օգնական զօրքերը: Տրիպոլիի մէջ կատարվող պատրաստութիւններից երևում է, որ Թիւրքիան մտադիր է չը թող տալ Ֆրանսիայի դերը իշխանութիւնը հունիսի վրա: Թիւրքաց նահանգապետը հրաժարվեցաւ հետևել հունիսի և Ֆրանսիայի մէջ կապված դաշնագրութեան պայմաններին տունիսցիների հետ յարաբերութիւններ ունենալու ժամանակ: Այդ պատճառով Ֆրանսիական հիւպատոսի գրութիւնը Տրիպոլիի մէջ չարագանց դիտար է:

Հանրապետականները մինչև այժմ ուշադրութիւն չէին դարձնում Ալժիրիայի կառավարել Ալբեր Կրեվիի դէմ յարուցված գանդամների վրա: Ալբեր Կրեվի նշանակվեցաւ Ալժիրիայի կառավարել հանրապետականների ցանկութեան համեմատ, իսկ նրա հակառակորդները յետադիմականներն էին: Այդպէսը հանրապետականների համար բաւական էր և նրանք ուշադրութիւն չէին դարձնում Ալժիրիայի կառավարել թիւնը գործունէութեան վրա: Այժմ հանգամանքները փոխվել են: Հանրապետական կուսակցութիւնը բաժանվել է երկու մասերի, որոնք մի քանի հարցերի քննութեան ժամանակ միմեանց ընդդիմադրում են և որոնցից մէկը Կամբոտայի կուսակցությունից է կազմված, իսկ միւրը Կրեվի բարեկամներից: Կամբոտայի կուսակցությունը ամեն մի դէպքից օգուտ են քաղում իրանց հակառակորդներին մի անբաւականութեան պատճառելու համար: Ալժիրիայի մէջ պատահած անցքերը մեծ առաւելութիւն են տալիս Կամբոտայի կողմնակիցներին և նրանք մի արշաւանք են սկսել ժել Ֆրեյրի միմիտորութեան դէմ: Եթէ Ալժիրիայի մէջ պատահող վերադարձները և անկարգութիւնները շուտով չը վերջանան, պատգամաւորների ապագայ ընտրութիւնների ժամանակ Կամբոտայի իր ձեռքին մի նշանաւոր դէպք կունենայ, որի օգնութեամբ նա կարող է յաղթել իր հակառակորդներին:

Իտալական պարլամենտը ընդունեց ընտրողական օրինակի 20 ձայների մեծամասնութեամբ 116-ի դէմ: Իտալական ղեկավար Գարիբի մէջ հրաժարվեցաւ իր պաշտօնից: Նա կը վերադառնայ Իտալիա, որտեղ կը հրատարակէ իր զբաղմունքները իտալական կառավարութեան հետ:

ԻՏԱԼԻԱ

ՄԵՍԱԿԻ ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

ՄԵՍԱԳԻՐԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵՆՆՑ
ԱՒԻՐ, 30 յունիսի: Բու-Ամմ 1000 աւարներից բաղկացած զօրաբաժնով յունիսի 26-ին երեք անգամ անաջող կերպով յարձակվեցաւ կրէյսերի վրա (նա), որ պաշտպանվում էր երեք խումբ հրացանածիղջներով: Ապստամբները փախան կորցնելով 250 մարդ:

մասերը և սնուցանում են խաչներ և բնախոր նրժոյցներ:

Հաւթվանք անուն ղեղեցիկ և երկարաձիգ հովիտը ճանապարհորդի հիացումն է զրաւում, որի մէկ ծայրը Ալաշկերտի սահմանից է սկսվում: Արան կարելի է անուանել Եփրատայի հովիտ: Արա միջին ծանրազնայ լայնածաւալ հատում է եփրատը իր ծոցն ընդունելով Մանազկերտի և Խրնուսայ գետերը:

Եփրատը չըջում է երկու բուլանքների մէջ, ճեղքելով Չայթոսուրայ նեղ ծորերը և կիրճերը: Ինչում է Մչոյ ընդարձակ դաշտը: Հաւթվանու հովիտում Հանանցի բրդեր են ապրում մօտ 250 վրան: Նրա մի փոքրիկ մասն է միայն հայոց ձուգում: Մանազկերտը կարող է մօտ 3000 ընտանիք զաղթական ընդունել:

Մօտ տարիներում չեղբեզնկից և կարսի դաղթականներից 200 տուն բնակեցրին: Մանազկերտում և ներքին Բուլանքիում, որոնց հետ քրքրելը խիտ թշնամութեամբ են վարվում:

Ալիբաթ բրդերից հանանցիք կը բնակվեն Մանազկերտում և ներքին Բուլանքիում, իսկ ճիրանցիք և սէլյանցիք մի մաս, մօտ 150 վրան, կը բնակեն ներքին Բուլանքիում:

Երկու բուլանքների դատող Բէշվան լեռը անտառաւ է և հինաւորը բրդերի և շինութեանց աւերակներ ունի իր վրա: Բէշվանի ստորոտում դէպի կոմի գիւղը մի լճակ կայ, խաչուայ ծով առնու, ջուրը քաղք է և մանր ձկնեղջիւր վր: Կուրանցի վտակ դուրս գալով պտտացնում ջրազանցը և ուղղում է գիւղեր:

Այս երեք գաւառների դուր հայաբնակ և բրդերի հետ խառն գիւղերի թիւն է 159

Հայերի թիւ 34,864

Վարժարաններ 14

Աշակերտներ 2616

Կոմայ վանքի մէջ Միացեալ ընկերութիւնը, 20 աշակերտի համար, մի գիւղերի ընտանաւորան է բացել:

Բնակիչները լու հայեր են, ազգային պոչժատ ապագային համար հոգի և կեանք նուիրող և նրա յուսումն ապրող:

16.

Խ ն ու ս

Խնուսը Վարդոյի, Բասնու, Մանազկերտի, վերին և ներքին Բուլանքիների մէջն է, զիբը լեռնային է, աւեր ընտիր դաշտային մասեր: Չորսն առատ, օզը զով և անման, հոյն արգաւանդ: Գաւառապետն է Խնուսայ բերդը: Խնուսը առաջին մարդոց, Ազամայ և Եւայի հայրերիք, բնակարանն է կարծում, որին սուրբ Գիրքը գրախտ է անուանում: Խնուսայ գետը Բիրաւի-նեան լեռներից բղկում է և օւղեղով շատ զիւղեր Գարաջօրան գիւղի առաջին կանցի: Բուլանքն և կը խառնուի Եփրատին: Երասիի աղբիւրներն ևս այս գաւառի Բիրաւիկեան լեռներից բղկում են, որ մի մեծ վտակ դառնալով, Թախու գիւղի մօտէն իջնում է դէպի Գիւլիւ և Մէճիալի գիւղեր և անցնում է Բասնու:

Այս գաւառի բոլոր լեռները նշանաւոր են իրանց առատ և բարեհամ ջրերով և արօտներիով: Բիրաւիկեան լեռները իրաւունքով կարելի է Հայաստանի բոլոր լեռանց թագուհին անուանել: Բիրաւուր խաչիք, անդեպք և նոյնիցներ արածում են նրանց վրա, բիրաւուր թափանցիկ վտակներ, աղբիւրներ խորհում են նրանց կողերի վրա: Անթիւ գոյնգոյն սիրուն խոչունների տեսակները ճլվում են նրանց շուրջը: Բիրաւուր և գետ անձանթի ծաղիկների հազարազոյն տեսակները զարդարում են նրանց գլուխը, կուրծքը, թիւնը և անմահական հոտով անուշացնում են նրանց պայծառ միմիտորը: Եւ այս ամենը ինչեցնում են հինաւորը եղևն, Հնագոյն շինութիւնների գերբոլկներ սփռված են բոլոր այս գաւառում: Բնակիչները առողջ, յաղթանդամ և փղեցիկ են:

Հայաբնակ գիւղերի թիւն է 132

Հայերի թիւ 19,827

Բիրդեր 7056

Ջրանցոց աչիւրթ, հանանցոց և ջրբանցոց մի մասը: Այստեղ բնակվում են 80 տուն չերքեզներ և Ջաղա կամ Տիբիկ կազմած սակաւթիւ և խեղճ բրդերը: Խնուս կարող է իր մէջ 1000 ընտանիք զաղթական ընդունել:

Վարժարաններ 8

Աշակերտներ 296

Վ ե ր ջ

Ալիբեթ կամ թափառական բրդերի ցեղերը երկու մասի են բաժանվում: մի մասը որ Մուսուլայ և Տիգրանակերտի կողմերից գալիս են զարնան և սփռվում են Մոկայ, Շատախու և Նորսուլայ կողմերը: միւս մասը Պարսկաստանի սահմանադիմից կը տարածվեն Աբաղայի գաւառի վրա Աղբակի և Խոջաբայ կողմերը:

Տիգրանակերտի կողմից եկող Ալիբեթների անունները և թիւնը:

Յեղանուք	Վրան	անձինք
1 Շէֆանցիք	200	1200
2 Մանանցիք	150	900
3 Աէլյանցիք	60	300
4 Գեոկանցիք	100	600
5 Արտոցիք	250	1500
6 Յաջանցիք	200	800
7 Գէվտանցիք	100	600
8 Սիւկանցիք	150	900
9 Մալուշանցիք	250	1500
10 Կճանցիք	350	2100
11 Խերկանցիք	140	840
12 Տահանցիք	250	1500
13 Բաւանցիք	50	300
14 Բաթիանցիք	150	900
15 Կարկանցիք	200	1200
16 Միրանցիք	300	1800
17 Ալեանցիք	200	1200
18 Տիւտեբցիք	300	1800

19 Կարիանցիք	150	900
20 Մանաթերանցիք	100	600
21 Ստրիանցիք	150	900
22 Շիտանցիք	150	900
23 Յարկիցիք	500	3000
24 Ռըշանցիք եղիկիք	160	960
25 Հաւեբցիք—եղիկիք	400	2400
Գոււմար	5010	28,440
Պարսկաստանի սահմանադիմից եկողներ		
26 Մուկուրցիք	300	2100
27 Թախուրցիք	150	950
28 Շամապիք	400	2800
29 Մլանցիք	100	700
30 Շիպի	150	1800
31 Հէյտարանցիք	200	1400
32 Լիւցիք	100	500
33 Եղիկիք	350	2500
Գոււմար	1750	12,750
Վասպուրական նահանգի հետ առնելով Բուլանքիները, Մանազկերտ և Խնուս գաւառները հայերի ամբողջ թիւն է 314,101		
Վասպուրական նահանգի հայոց թիւը առանձին 249,361		
Օտար ցեղեր բոլորը միասին 150,729		
Ասորիներ 86,368		
Քրդեր 51,828		
Թիւրքեր 13,964		
Եղիկիք 7760		
Հրէաներ 809		
Մանիքական կրօնին պատկանեալ ազգեր 65,792		
Քրիստոնեաներ 100,469		
Բոլոր ազգերը միասին 474,730		

(Կը չարունակվի)